

Summary

The article presents a notion of Popper's theory of reality and its application to the world of media and analyses its impact on human society in terms of its ability to trigger sociological change. Diachronic evaluation of individual types is followed by an analysis of Internet as a possible bearer of social change. The article also discusses its further influence on humanity.

УДК 81'373.7-13

МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ МОТИВОВАНОСТІ КОНОТАТИВНОГО ЗНАЧЕННЯ ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ У ЗІСТАВНОМУ АСПЕКТІ

Стародєдова О.Л.

Київський національний лінгвістичний університет

Сучасний етап розвитку лінгвістики відзначається зміною ракурсу вивчення мовних явищ: мовна форма розглядається як відображення структур людської свідомості, мислення та пізнання (О.С. Кубрякова, І.М. Кобозева, Ю.Д. Апресян, М.Ф. Алефіренко та інші). У зв'язку зі зміною поглядів на мову відповідно до культурно-історичного і філософського контексту певного часового періоду актуальною стає проблема антропоцентричного підходу до вивчення фразеологічної системи (А.М. Мелерович, А.М. Барабуля, Н.А. Оніщенко та інші). Саме тому без визначення сутності конотації фразеологічних одиниць, без виявлення компонентів конотативного значення фразеологізмів, без аналізу особливостей когнітивних процесів, що лежать в основі вторинної номінації, без відомостей про мотивованість конотативного значення фразеологічних одиниць тієї чи іншої мови, без урахування їх особливої культурної цінності неможливе вивчення національно-мовних картин світу зіставлюваних мов (англійської та української).

Отже, метою нашої статті є встановлення методологічних засад, а також виділення методів лінгвістичного дослідження, завдяки яким здійснюється зіставний аналіз мотивованості конотативного значення фразеологічних одиниць у далекоспоріднених мовах, тоді як предметом статті – безпосередньо методика вивчення методологічних засад мотивованості конотативного значення фразеологічних одиниць англійської та української мов.

Сучасні дослідження в області контрастивної лінгвістики характеризуються не тільки відмінністю наукових поглядів відносно цілей і напрямів, а й розбіжністю

методик. Сьогодні практично не існує лінгвістичного методу, який би не використовувався при зіставному вивченні мов.

Зіставлення мов сягає найдавніших часів, хоча у самостійну науку контрастивна лінгвістика виокремилась порівняно недавно, наприкінці ХХ століття. У розробці теоретичних та практичних завдань зіставлення мов, становлення мети, предмету та методики аналізу контрастивних досліджень значним чином вплинули як зарубіжні (Р. Ладо, В. Матезіус, В. Скаличка, Р. Штернеман, К. Джеймс та ін.), так і радянські науковці (Є.Д. Поліванов, Л.В. Щерба, С.І. Бернштейн, П.Ф. Фортунатов, І.І. Мещанінов, О.І. Смирницький, В.М. Ярцева, В.Г. Гак, К.Г. Крушельницька та ін.).

Метою контрастивної лінгвістики є зіставне вивчення двох або більше мов для виявлення їх спільних та відмінних рис на всіх мовних рівнях. Для виявлення загальних та специфічних властивостей кожної мови використовується зіставно-контрастивна методика, що полягає у виявленні характерних особливостей порівнюваних мов на певному етапі їхнього розвитку. Одні й ті ж мікросистеми у різних мовах ізоморфні лише в окремих сферах, у яких «позамовні даності чітко розмежовуються за певними об'єктивними критеріями, що не залежать від свідомості мовця» [6; 266]. Саме тому певна мова має свою власну семантичну структуру, що відповідає баченню та сприйняттю навколишнього світу її носіями.

Кожна мова має спільні та національно-специфічні елементи. Звичайно, що у далекоспоріднених мовах, а саме англійській та українській, спільних рис буде менше ніж відмінних, проте «знати ці відмінності – означає знати ці мови» [7; 17]. Відтак зіставлення далекоспоріднених мов важливе не тільки для глибшого вивчення мовних систем, але й для встановлення національної самобутності, специфіки національної своєрідності.

Серед багатьох інших результатів зіставлення можна виділити наступні:

- вплив на розуміння характерних рис та певних особливостей кожної з зіставляваних мов;
- точніше визначення спільного і відмінного у використанні мовних засобів різними мовами;
- можливість уникнути складнощів у теорії та практиці перекладу;
- надання матеріалу для типології, для виявлення універсалій.

Зазвичай кожна наукова парадигма пов'язана із власним методом дослідження. Таким методом для зіставного мовознавства є зіставний (контрастивний, зіставно-типологічний, синхронно-порівняльний). Він є ніби зворотнім боком порівняльно-історичного: якщо порівняльно-історичний метод має на меті встановлення відповідностей між зіставляваними мовами, то зіставний передусім шукає відмінностей (унікалій), хоча й не ігнорує їхніх спільних рис [3; 77]. Отже зіставлення є способом поглибленого пізнання системно-функціональних закономірностей кожної з порівнюваних мов.

Залежно від цілей, завдань та спрямованості зіставлення існує два шляхи контрастивних досліджень: односторонній та двосторонній (багатосторонній) [12; 144]. Обидва з цих підходів мають переваги та недоліки.

Односторонній підхід містить у собі міжмовне порівняння на рівні «вихідна мова – цільова мова», вихідна мова виявляє значення лексичних та граматичних явищ, які відображаються на рівні цільової мови. Р.Штернеман порівнює односторонній підхід з методом складання двомовного словника [13; 154], де для слова вихідної мови добираються еквівалентні кореляти цільової мови, наприклад: англ. *blue* – укр. 1) синій колір; блакитний (голубий) колір; 2) *розм.* поліцейський; 3) *розм.* п'яний; 4) *ірон.* учений (про жінку) [14; 671].

Однак, М.П. Кочерган вважає, що недоліком цього підходу є «віддзеркалення образу другої мови у дзеркалі першої» [3; 81], тобто зіставлення за одностороннім методом може проводитися тільки в одному напрямі. Крім того, існує загроза «переходу» особливостей однієї мови в іншу, якщо у цільовій мові існують семантичні розбіжності з вихідною мовою.

В основі зіставлення за двостороннім (багатостороннім підходом) порівнювані явища двох або більше мов у їх взаємозв'язку, де об'єктивною та незалежною одиницею порівняння функціонує певне позамовне поняття – *tertium comparationis* («третій член зіставлення») [13; 144].

Цінність такого підходу полягає в тому, що він дає можливість виявити всі мовні засоби вираження певного поняття, дії тощо та дозволяє досягти вичерпного опису досліджуваного явища. При цьому порівнювані мови є абсолютно рівноцінними, а порівняння може проводитися в обох напрямках: від однієї мови до іншої і навпаки, оскільки в обох мовах вивчаються лише еквівалентні явища.

Серед недоліків двостороннього підходу є те, що в основі порівняння – метамова, яка представляє собою гіпотетично встановлену одиницю інваріантних ознак, особливостей і правил, оскільки ще не є розробленою. Як *tertium comparationis* у зіставленні можуть виступати окремі концепти, семантичні поля, моделі ситуацій та цілі тексти. При цьому обов'язковим є врахування етнокультурної специфіки кожної з мов, соціальні, вікові, ситуативні особливості комунікантів і т. ін.

Зіставному вивченню підлягають не лише системи, а й підсистеми будь-якого масштабу, серед яких значне місце посідає фразеологічний склад будь-якої мови. Зіставний аспект системного вивчення фразеології, безперечно, є важливим як для розробки загальної фразеологічної теорії, так і для вивчення спільних та відмінних рис досліджуваних мов. Зіставна фразеологія не тільки висвітлює національну своєрідність фразеологічної системи певного народу, а й дає можливість виявити національно-культурну специфіку образного відображення навколишнього світу (внутрішньої форми) фразеологічних одиниць, властивих певній етнокультурній [11; 17-20].

Не дивлячись на значну кількість робіт у плані зіставного вивчення фразеології (Л.І. Ройзензон, Ю.Ю. Аваліані, Е.М. Солодухо, А.Д. Райхштейн, В.В. Лазарович, В.М. Мокієнко та ін.), сьогодні порівняльний аналіз фразеологізмів належить до визначальних серед сучасних лінгвістичних досліджень.

У нашій роботі фразеологічні одиниці розглядаються як модельовані комплексні знаки, тобто складені та об'єднані в одну структуру кілька готових

знаків мови, утворення яких пов'язане з різними семантичними трансформаціями. Підхід до фразеологізмів як до знаків системи передбачає єдність форми і змісту. Ця єдність не суперечить можливості щодо розмежованого аналізу семантики і формальної синтаксичної структури фразеологічних одиниць [12; 66]. А це означає, що з боку семантики фразеологізмам властиве цілісне глобальне значення, вони можуть мати аналітичний, розчленований характер, однак функціонально, в акті комунікації, такі значення сприймаються як цілісна, єдина структура. Відтак актуальним методом зіставлення фразеологічних одиниць ми вважаємо структурний.

Аналіз фразеологізмів англійської та української мов довів, що дієслівні фразеологічні одиниці в англійській мові складають значно більшу частину всіх фразеологізмів. Тут ми знаходимо дієслова руху, мовлення, різноманітних дій, станів тощо: *to run one`s head into a noose*, *to cry wolf*, *to give lose rein*; серед українських фразеологізмів: *бити байдики*, *прикусити язика*, *попасти під гарячу руку*. Англійському дієслівному фразеологізму часто можна віднайти дієслівний відповідник в українській мові, хоча власне дієслово-еквівалент може належати до іншого семантичного поля: англ. *to wind one round one`s little finger* – укр. *обкрутити навколо пальця*; англ. *to take one at one`s word* – укр. *піймати на слові*; англ. *to grease one`s palm* – укр. *дати на лапу*, *дати хабара*.

Іменникові фразеологічні одиниці мають у своєму складі іменник, або виступають у функції іменника у реченні: англ. *sacred cow* – укр. *священна корова*; англ. *baker`s dozen* – укр. *чортова дюжина*. Ті, що не мають відповідників, передаються описово, іноді можливі кальки: англ. *blind date* – укр. *побачення всліпу*, *побачення з незнайомою людиною*.

Прикметникові та прислівникові фразеологізми можуть мати у своєму складі відповідно прикметники чи прислівники, або виконувати їхню роль у реченні: англ. *high and mighty* – укр. *зарозумілий*, *пихатий*, *владний*; англ. *by all means* – укр. *усіма засобами*, *за всяку ціну*.

Особливостями комунікативних фразеологізмів – паремій є те, що в англійській та українській мовах вони можуть бути подібними за лексичним складом, комунікативним значенням та стилістичним забарвленням, та все ж значна частина має свої специфічні риси, і відповідник у порівнюваній мові часто буває приблизним [2; 149]. При зіставленні паремій характерними є визначення спільного асоціативного значення, аналогічність ситуації, наприклад, ситуація: *не слід втручатися у чуже товариство*: англ. *geese with geese and women with women* – укр. *знайся кінь з конем, а віл з волом*.

Сьогодні широке визнання отримали два шляхи визначення природи фразеологічних одиниць. Один з них полягає в тому, що фразеологізми – двосторонні знаки мовної системи поруч зі словами – відображають предмети і явища об'єктивної дійсності [6; 56]. У фразеологічному значенні розрізняють також план змісту та план вираження (десигнат і десигнатор). Під десигнатом розуміємо думку про предмет або явище у формі поняття або судження. У десигнаті розрізняють сигніфікативний, денотативний та конотативний аспекти.

Конотативний аспект охоплює експресивні та емоційні елементи, стилістичну забарвленість, тобто виражає ставлення суб'єкта до об'єктивних явищ дійсності, його позитивну чи негативну оцінку. У смисловій структурі фразеологізма, на відміну від слова, переважає конотація, репрезентована іншими інгредієнтами, що накладаються на значення фразеологічної одиниці [1; 86]. Зрозуміло, що фразеологізми не репрезентують нових предметів реальної дійсності, не вказують прямо на реальні явища, а виражають ставлення до вже знайомих та описують їх опосередковано: англ. (нейтральне) *be happy* – (забарв.) *be on the seventh heaven of delight*; укр. (нейтральне) *померти* – (зневаж., просторіч.) *врізати дуба*; (заст., зневаж.) *дутья з їсти*; (уроч.) *відійти у одвічний сон*; (зневаж.) *зіграти в ящик* і т.ін.

Отже, досліджуючи конотативне значення фразеологічних одиниць англійської та української мов, вважаємо доцільним застосування методу компонентного аналізу. Компонентний аналіз – це своєрідна методика економного опису деяких семантичних відношень між лексичними одиницями та між реченнями, що їх містять [9; 502]. На фразеологічному рівні компонентний аналіз полягає у розкладанні конотативного фразеологічного значення на мінімальні складники (конотеми). Мовна інтуїція, що має слугувати критерієм виленування – явище суб'єктивне, а формальний метод, спроба конструювання алгоритму визначення сем так чи інакше мусить базуватися на вже зроблених словникових визначеннях. З позиції компонентного аналізу вивчаються семантичні поля, синонімічні ряди, об'єднані спільною ознакою. Однак, вони можуть мати у своєму складі певні лексичні елементи, які надають вислову різних відтінків значення, завдяки чому та чи інша мовна одиниця набуває певного стилістичного забарвлення.

Аналіз механізмів створення фразеологічної картини світу дозволяє досліджувати універсальне та національно-специфічне у системі мови. Вербалізація діяльності пов'язана з вибором знаків, вибором зовнішньої та внутрішньої форми із врахуванням організації змісту і його мотивації. Реалізація конотативних компонентів здійснюється під впливом певної мотивуючої ознаки – внутрішньої форми, яку ми називаємо мотивованістю конотативного значення. Внутрішня форма може бути пов'язана зі значенням мотивованого слова чи фразеологічної одиниці та його структурою доволі опосередковано, через дифузний комплекс асоціацій, оцінок, відчуттів, образів, сценаріїв свідомості.

Дослідження мотивованості конотативного значення фразеологічних одиниць англійської та української мов неможливе без використання когнітивного методу, адже концептуальний рівень аналізу ментальних репрезентацій вважається глибшим за семантичний. Г.Л. Кривенко справедливо вважає, що основними особливостями концептуального аналізу є «вищий ступінь абстракції та зсув фокусу дослідження від значення, окресленого знаком, до фрагменту знань, що за ним стоїть, і когнітивної операції, яка виводить цей фрагмент на передній план для подальшої його вербалізації» [4; 55]. Отже, саме метод когнітивізму забезпечує необхідний ступінь абстрактності, що стає особливо актуальним у процесі

зіставного аналізу мотивованості конотативного значення фразеологічних одиниць англійської та української мов. Когнітивна семантика додає концептуальний рівень у спектр семантичного аналізу, а використання методик концептуального аналізу дає нові можливості для розуміння проблем, пов'язаних зі структурою та онтологією знання, сприяє переходу від описового способу дослідження мотивованості конотативного значення до моделювання інформації, яка дозволяє розкрити фрагменти культурного, історичного і власне мовного досвіду.

Внутрішня форма вторинної мовної одиниці постає як результат взаємодії прототипного словосполучення й метафоризованої похідної одиниці – фразеологізму; мотивувальної словесної бази мотивуючого словокомплексу й мотивованого фразеологізму [6; 267]. Тому посередником між фразеологічним значенням і фраземотвірною основою виступає внутрішня форма. Інакше кажучи, «вона стає своєрідним віконцем, що допомагає побачити когнітивні й духовні особливості національних мовних картин світу, якщо береться як параметр міжмовного зіставлення» [8; 138]. Тому внутрішню форму ми розглядаємо як засіб відображення навколишньої дійсності у формах мови, відтворення специфічно самотутніх способів виявлення понять.

На рівні етноспецифічної особистості ми знаходимо спільності та розбіжності у типових асоціаціях, які виникають під час сприйняття певних символів. За рахунок цього у представників зіставлюваних культур актуалізуються когнітивні (культурні) картини світу, зміст когнітивних категорій, семний набір значень мовних одиниць у зіставлюваних мовах і т. ін.. Наприклад, згідно з уявленнями про світ тварин у слов'ян **гадюка** – один з характерних, але неоднозначних персонажів: «вона поєднує у собі чоловічу та жіночу, водну та вогняну символіку, позитивний та негативний початок; вона отруйна ті цілюща. **Змія** – і нечиста тварина, і джерело зла, але у той же час вона може допомагати людині» [9; 79]. Християнство наділило **гадюку** диявольською, нечистою силою, яка має магічну здатність зачаровувати людину поглядом своїх очей, а також оживати після смерті (фізіологічна особливість змінювати шкіру). Саме тому у традиціях народної творчості та слов'янської метафорики **гадюка** – уособлення підступності і зради. Сучасні українці звертаються до образу змії (гадюки) для характеристики людини холодної, корисливої, небезпечної, позбавленої добрих почуттів, здатної та підлість та зраду, або ситуації, яка викликає асоціації з характерними особливостями гадюки. Саме цими мотивами, тобто експресивною та історико-культурною конотаціями, обумовлений вибір слова змія (гадюка) у таких українських фразеологізмах як *підколодна (потайна) гадюка (гадина / гад)* – лайл. «підступна, зловмисна людина»; *відігрівати / відігріти (вигодувати) змію (гадюку) біля (коло) [свого] серця (за пазухою)* – зневажл. «виявляти турботу, піклуватися про того, хто згодом віддячить злом»; *гадюка (гадина) ссе коло серця* – «хто-небудь постійно переживає, непокоїться, мучиться у зв'язку з чимось»; *лізти змією в душу* – «виявляючи удавану люб'язність, приязнь до когось, добиватися його довір'я, прихильності»; *закидати (пущати) / закинути (пустити) гадючку* – «натяками зачіпати, ображати кого-небудь» [10; 145, 244].

Негативну конотацію лексема **змія (snake)** або **гадюка (viper)** має і в англійській мові. Однак фразеологічних одиниць у порівнянні з українською мовою, значно менше: *snake in the grass* – «прихований ворог, прихована небезпека».

Семантику цього слова супроводжує і оцінна конотація. Іноді у мовленні українських чоловіків слова **гадюка / змія** можуть використовуватись як синонім слову «дружина» (просторічне), маючи при цьому яскраву негативну оцінку. Разом з тим, змія може виступати персоніфікованою назвою алкогольних напоїв або алкогольної залежності, оскільки останні асоціюються із зміїною отрутою: *зелений змій* – жарт. «спиртні напої»; *до зеленого (блакитного) змія* – зі сл. напитися, упитися «надміру, до нестями». Англійські фразеологічні одиниці подібних конотацій не мають.

Підсумовуючи зазначене вище, можемо спиратись на роботи В.М. Манакіна, М.П. Кочергана, Ю.П. Солодуб, Л.Г. Верби, Я.А. Баран та багатьох інших дослідників, адже їхні праці складають методологічні засади вивчення мотивованості конотативного значення фразеологічних одиниць англійської та української мов. В основу нашого дослідження покладено зіставний метод, проте для досягнення точніших результатів актуальними ми вважаємо структурний метод для вивчення фразеологічних одиниць зіставлюваних мов, метод компонентного аналізу для розуміння конотативного значення фразеологічних одиниць та когнітивний метод для дослідження мотивованості конотативного значення фразеологічних одиниць англійської та української мов.

Література

1. Авалиани Ю.Ю. Некоторые вопросы современной фразеологии // Проблемы устойчивости и вариативности фразеологических единиц: Материалы межвуз. симпозиума / Ю.Ю. Авалиани, А.М. Эмирова. – Тула, 1972. – 432 с.
2. Верба Л.Г. Порівняльна лексикологія англійської і української мов / Лідія Георгіївна Верба. – Вінниця: Нова Книга, 2008. – 248 с.
3. Кочерган М.П. Основи зіставного мовознавства: Підручник / Михайло Петрович Кочерган. – К.: Видавничий центр «Академія», 2006. – 424 с. (Альма-матер).
4. Кривенко Г.Л. Зоосемізи в англійській та українській мовах: семантико-когнітивний і функціонально-прагматичний аспекти: дис...канд. філол. наук: 10.02.17 / Ганна Леонідівна Кривенко. – К.: КНЛУ, 2006. – 198 с.
5. Лайонз Дж. Введение в теоретическую лингвистику / Джон Лайонз; под. ред. В.А. Звегинцева. – М.: Прогресс, 1978. – 544 с.
6. Ліннік Л.А. Лінгвокультурологічний аспект порівняльного дослідження фразеологічних одиниць / Л.А. Ліннік // Проблеми зіставної семантики: зб. наук. статей / відп. ред. Тараненко О.О. – Вип. 9. – К.: Вид. центр КНЛУ, 2009 – С. 263 – 268.
7. Манакин В.Н. Сопоставительная лексикология / Владимир Николаевич Манакин. – К.: Знание, 2004. – 328 с.

8. Манакін В.М. Внутрішня форма слова як параметр міжмовного зіставлення // Проблеми зіставної семантики. – К.: Вид. центр КНЛУ, 2005. – Вип. 7. – С.138-140.
9. Русское культурное пространство: Лингвокультурологический словарь: Вып. I / И.С. Брилева, Н.П. Вольская, Д.Б. Гудков, И.В. Захаренко, В.В. Красных. – М.: «Гнозис», 2004. – 318с.
10. Словник фразеологізмів української мови [уклад. В.М. Білоноженко та ін.]. – К.: Наукова думка, 2008. – 1104с. – (Словники України).
11. Солодуб Ю.П. Русская фразеология как объект сопоставительного структурно-типологического исследования: Метод. разработки к спецкурсу для студентов, изучающих русский язык как иностранный. – М., 1985. – С. 17-33.
12. Фразеологія: знакові величини: [навчальний посібник для студентів факультетів іноземних мов] / Я.А. Баран, М.І. Зимомря, О.М. Білоус, І.М. Зимомря. – Вінниця: Нова Книга, 2008. – 256 с.
13. Штернеманн Р. Введение в контрастивную лингвистику / Р. Штернеманн (рук.) и коллектив авторов; пер. с немец. Е.Р. Сквайрс // Новое в зарубежной лингвистике. Вып. XXV. Контрастивная лингвистика: Переводы / Сост. В.П. Нерознака; Общ. ред. и вступ. ст. В.Г. Гака. – М.: Прогресс, 1989. – 440 с.
14. The Oxford Russian Dictionary. – Oxford University Press, 1997. – 1340 p.

Summary

The article is devoted to the methodological principles of contrastive studies namely the motivation of connotative meaning in English and Ukrainian phraseological units. Except for the main contrastive method there are structural, cognitive, method of the component analysis which are actual for the deeper investigation.